

АСИМ ПЕЦО
(Београд)

УПОТРЕБА ПРЕТЕРИТАЛНИХ ВРЕМЕНА У КЊИЖЕВНОМ ДЕЛУ ДЕСАНКЕ МАКСИМОВИЋ

У раду се даје општији поглед на употребу претериталних времена у писаној речи Десанке Максимовић. Као што је познато, Десанка Максимовић је из Бранковине, Шумадија, у чијем говору не постоје, или се врло ретко јављају, имперфекат и плусквамперфекат. У писаној речи Десанке Максимовић, међутим, и облици тих гл. времена могу се јавити, што се објашњава утицајем Вукова језика, на једној страни, и професионалне опредељености наше песникиње, проф. језика и књижевности, на другој страни.

Када се приступа проучавању језика једнога писца, без обзира на то да ли је у питању испитивање целокупне граматике тога писца или само неких њених делова, нужно је да се знају два податка из пишчевог живота: а) да се зна његова биографија: где је рођен и где је одрастао; затим, б) какво је образовање стекао, какве је школе завршио. Ови подаци су нужни због тога јер од њих могу зависити многи други чиниоци који су релевантни за пишчево стваралаштво. Тако, на пример, од првога податка умногоме зависи „дијалекатска“ основица на којој писац ствара. Ту се, и без великих потешкоћа, лако сазнаје шта је писац понео из роднога дома, из роднога краја, а шта је добио у току свога образовања, тј., другачије казано, лако ћемо сазнати шта је писац носио у властитој „граматици“, а шта је примио из школских граматика. За ово није потребно трагати за потврдама. Довољно је узети било које дело Михаила Лалића и Иве Андрића. Као што је познато, у питању су савременици.¹ Обојица су имали у основи своје граматике граматiku нашега стандардног језика. Па, ипак, граматичка структура ове двојице писаца никако није идентична. И не само да се разлика међу њима огледа у коришћењу једнога од двају наших стандардних изговора: Лалићу је својствен ијекавски изговор, а Андрић се, у највећем броју својих дела, придржава екавског изговора, мада се и код њега могу осетити

¹ За језик писане речи Иве Андрића в. Живојин Станојчић, *Језик и стил Ива Андрића*, Филолошки факултет Београдског универзитета, Београд 1967. За језик Михаила Лалића, в. Ћорац, М, *Језик и стил Михаила Лалића*, Цетиње 1976.

трагови ијекавштине. И, што је за нас овде важно, неки од тих ијекавских трагова су „намерни“². Разлике између ових двају писаца, када је у питању граматичка структура њиховог дела, огледају се у низу других појединости, што су показали новији радови о њиховом језику.

Не малог значаја за ову проблематику има и образовање које је стекао писац. Није свеједно да ли је писац, чијем се делу приступа, по професији филолог или економиста, лекар и сл. Први ће, без сумње, уносити у своје дело и своја филолошка знања. Други, пак, ако на то не утичу лектори, неће много бринути и о тој компоненти своје писане речи. Или је почесто тако. Тако, рецимо, сасвим другачију граматичку нуди нам роман *Лагун* Светлане Велмар-Јанковић од граматике коју нам нуди роман *На Дрини ћурџија* Иве Андрића, мада је Андрић био међу нашим најстандарднијим писцима и чија се реч узима као пример за узорну реч на нашем језику. Или, да узмемо још овај пример. Меша Селимовић и Тамил Сијарић не само да су били савременици, него су, почесто, имали подоста заједничког и у својим полазиштима. Па, ипак, разлике између граматичке структуре њиховог језика је несумњива. И не огледа се само у особинама које припадају идиомима родних крајева ове двојице писаца. Дакле, да би се могло приступити књижевном делу некога литерарног ствараоца, нужно је познавање и свега онога што је претходило настанку тога дела. Само тако ћемо бити у могућности да разликујемо језичке особине које припадају личној граматичкој од оних које су стечене у школи. И још једно. Писац, ма колико својом животном стазом био одвојен од роднога краја, никада није у стању да покида све нити које га везују за оне просторе по којима је у раном детињству трчкарао и спознавао свет који га окружује. Истина, ово вреди за све људе. Ми никада не можемо да потиснемо из наших сећања оне дане, и све што су нам они подарили, када смо проходили и упознали свет око себе.

За све ово као пример може нам послужити и писана реч Десанке Максимовић³.

I

У овоме раду ја ћу указати на неке одлике писане речи Десанке Максимовић које су везане за употребу претериталних времена. Одмах напомињем да је у питању писана реч једнога литерарног ствараоца чије је животно опредељење била просветна струка, и то језик и књижевност. Сама та чињеница говори нам да имамо пред собом писца који је не само потекао из краја где жива народна реч поседује граматичку структуру која је врло блиска нашем језичком стандарду, него и да имамо

² Станојчић, исто, 53, исп. и код мене: Писци и њихов језик, Просвета, Београд 1995, стр. 294–301.

³ Исп. о томе у мојим другим радовима о језику Десанке Максимовић.

писану реч литерарног ствараоца који добро познаје и правопис и граматику нашега језика и који, сасвим разумљиво, не жели да одступа од прихваћених језичких норматива. Али, са друге стране, када је у питању слободно исказивање пишчевих осећања, пишчевих размишљања, нарочито оних која су везана за биљни и животињски свет о коме пише, ту долазе до изражаја и особине које не морају бити у потпуности у складу са језичком нормативистиком, али које потичу из говорног идиома пишчевог завичаја. То јест, другачије речено, и поред тога што је наша песникиња професор језика и књижевности, у њеној писаној речи наићи ће се и на особине које имају дијалекатски карактер. Истина, таквих особина код Десанке Максимовић нема много. И то је разумљиво.

Намера овога рада није да да целокупну грађу коју нам за претеритална времена нуди писана реч Десанке Максимовић. То није нужно урадити да би се стекла општија слика о томе у ком односу стоји неки од ових глаголских облика у писаној речи Десанке Максимовић, па макар то било везано само за њене књиге које су коришћене за овај рад [а то су: *Песме* (1924), *Звездана свежковина* (1988), *Песме* (1966), *Правдевојчица* (1970), *Писма из шуме* (1969)], мада је књижевни опус Десанке Максимовић знатно богатији од наведених њених дела, и ови њени текстови пружиће нам довољно материјала да сагледамо принципе по којима је она бирала поједино глаголско време из групе претериталних времена.⁴ Одмах ваља указати и на то да литерарни стваралац није подједнако слободан у одбиру појединих глаголских облика када пише поезију и када пише прозу. Прозно дело омогућава своме ствараоцу да се слободно креће и кроз речник и кроз граматику језика на коме ствара. Поезија ту не пружа толике слободе. Наравно, много зависи од тога у које време један литерарни стваралац смешта радњу свога дела. Али, сигурно је да је песничка реч у овим одбирима мање слободна од прозне речи. И још једно, што ће потврдити и писана реч Десанке Максимовић, поетско изражавање намеће и неке речи и неке облике које, можда, исти тај писац не би употребио у прозном тексту. Ту, свакако, има удела у овом одбиру и то да ли је у питању слободни стих или писац настоји да ту постигне одређене риме. Несумњиво, бар када су у питању претеритална времена, овде се никако не сме запоставити ни грамика коју писац носи у своје језичком осећању.⁵ Јер, да укажем само на један пример, не може један писац да у својој писаној речи употребљава неко глаголско време чије право значење лично не осећа. Не може се, на пример, употребљавати имперфекат ако се не зна његова семантичка вредност. И зато није нимало случајно што се тај облик врло ретко јавља у писаној речи, рецимо, Алексе Шантића. Тај облик он није носио у своје говору и није му могао дати праву вредност у својој поезији.

⁴ Исп. R. Simeon, Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva, Матица хрватска, Загреб 1969, s.v. претерит.

⁵ Станојчић, исто, 221.

Ово тим пре што он није ни у школи нешто више научио о вредностима овога глаголског облика. Нешто слично, мада не у потпуности тако, може да се каже и за Десанку Максимовић.

Мада су, некада, сва четири глаголска облика која се овде разматрају била у честој употреби, данас више није тако, или, тачније, у свим нашим народним говорима није тако. А пошто писци, почесто, као што смо већ нагласили, нуде слику свога родног краја, није тако ни у делима наших књижевника. И у писаној речи наших литерарних стваралаца, као и у народним говорима њиховог завичаја, данас се најчешће јављају аорист и перфекат. Имперфекат и плусквамперфекат, нарочито имперфекат, све су ређе у употреби. Тако, на пример, у текстовима Ива Андрића имперфекат се може наћи „у већем броју примера... једино у првим његовим приповеткама, које је писао првобитним својим, ијекавским наречјем“. У каснијим делима Иве Андрића, чак и у говору лица ијекаваца, овај облик је изузетно редак, ако се изузме облик имперфекта од глагола *биџи*⁶. У језику Проте Матије Ненадовића, као и у говору Бранковине, то јест завичајног краја Десанке Максимовић, како нам саопштава др Јован Јерковић „имперфекат се своди на 3. л. сг. глагола *биџи*: *бијаше* и *беше*“⁷. У језику Бранка Радичевића наилазимо на овај облик, мада он „није могао имати сасвим прецизно, потпуно развијено осећање“ за његову правилну употребу, пошто тај облик није присутан у сремском говору. Бранко се при употреби имперфекта угледао на народну поезију, на Вука и Његоша⁸. Језик Лазе Лазаревића, исто тако, нуди повећи број потврда за употребу овога глаголског облика, за 3. л. сг. и 3. л. пл., што је, опет, као и код Бранка, плод утицаја његових узора⁹. Слична констатација могла би се дати и за језик Петра Кочића. Мада у његовом родном Змијању имамо само у употреби облик *бјеше*, у његовим делима често се јавља овај облик, нарочито „у публицистичком стилу“¹⁰.

Код писаца са подручја Црне Горе, овај глаголски облик је врло обичан, како, рецимо, код Његоша и Љубише, тако и код Чеда Вуковића¹¹. Свакако, и Вуковић, као и његови претходници, носили су овај облик у својој граматици и он је за њих био само један од глаголских облика чија су семантичка нијансирања врло добро распознавали. А зашто је то тако, тј. зашто је овај глаголски облик још увек жив у народ-

⁶ Станојчић, исто, 226–227.

⁷ Јован Јерковић, Језик и писци, Нови Сад 1991, стр. 33.

⁸ Војислав Илић, Песнички језик Бранка Радичевића, Матица српска, Нови Сад 1964, стр. 189.

⁹ Др Живојин Станојчић, Синтакса језика Лазе Лазаревића, Институт за српскохрватски језик, Библиотека Јужнословенског филолога, н.с., књ. 5, Београд 1980, стр. 46.

¹⁰ Милан Шипка, Језик Петра Кочића, Институт за језик и књижевност у Сарајеву, Институт за језик, Радови XIII, Сарајево 1987, стр. 175.

¹¹ Зорица Радуловић, Језик и стил Чеда Вуковића, Никшић 1994, стр. 126–128.

ним говорима ијекавског изговора, и то претежно оним херцеговачког и црногорског подручја, можда би се могло објашњавати и екстралингвистичким моментима: начином живљења и брзином уклапања у савремене животне токове који су поодавно изменили и темпо живота и темпо говора у другим нашим крајевима, а који се тек у наше време јасније осећају и у тим „имперфекатским“ говорима.

Оно што је констатовано за употребу имперфекта код неких наших писаца, могло би да се каже и за употребу плусквамперфекта. Нарочито плусквамперфекта типа *бејах радио*, тј. са имперфектом гл. бити и радним придевом глагола који се мења. Тако код Бранка Радичевића, ако се полази од онога што нам о његовом језику нуди студија В. Илића, нема овога глаголског облика. Управо, В. Илић констатује постојање потенцијала плусквамперфекта (*Одужио би се већ био...*) што прати и објашњење да је плусквамперфекат у говору Срема, као облик, замењен прошлим временом. Основ за овакву тврдњу налази у монографији о сремском говору Берислава Николића¹². Јерковић не указује на овај гл. облик у језику Проте Матије Ненадовића. Код Лазе Лазаревића, како нам саопштава Ж. Станојчић, плусквамперфекат није редак облик, и то оба његова морфолошка типа: *био сам...умро* и *беше угасио*. А ту је присутан и пасив плусквамперфекта типа: *Други су сви били занетти* и: *Ја њрочно бејах занесен*¹³. Уз ово иде још једна констатација, на коју је раније указао М. Стевановић: овај облик најчешће се гради од глагола свршеног вида¹⁴. И Андрићева писана реч зна за овај облик. И он ту зна за двојак морфолошке ликове: *било се њрочило* и: *бијаше одмакао*. Истина, овај други тип плусквамперфекта обичнији је у првом периоду пишчевог стваралаштва, а касније се „губи напореда са губљењем имперфекта“ а овај се гл. облик, такође, у томе периоду губи из Андрићеве писане речи¹⁵. И Петар Кочић зна за оба типа овога гл. облика: *бијаху њдалеко измакли* и: *сунце је било одскочило*. Шипка констатује да је овај облик у писаној речи Петра Кочића „релативно чест, посебно у приповједачком дјелу“¹⁶. У дјелу Ч. Вуковића плусквамперфекат је „веома риједак глаголски облик“, а ако се и јави, он има облик по образцу *бијах радио*¹⁷.

Аорист и перфекат не траже да се о њиховој употреби и посебно указује, када је у питању језик наших писаца. Оба та гл. облика су саввим обични, како је и у нашем језичком стандарду.

¹² Војислав Илић, исто, 198.

¹³ Ж. Станојчић, Лазаревић, стр. 30–31.

¹⁴ Станојчић, исто, 32, као и наведену литературу.

¹⁵ Станојчић, Андрић, стр. 202–203.

¹⁶ М. Шипка, исто, стр. 179.

¹⁷ З. Радуловић, исто, стр. 125–126.

Када су у питању народни говори, указашу само на стање које нам нуди говор Шумадије. За централношумадијску област С. Реметић констатује да је и у том дијалекту, као и у другим говорима шумадијско-војвођанског типа, имперфекат или нестао или је сведен на мањи број примера, „практично је сведен на 3. л. јед. гл. бити“. Највише је потврда за облике *беше, бејаше, бијаше*¹⁸. Тако је и у другим говорима овога типа. То значи да је у свим тим говорима имперфекат или нестао, или се његова употреба свела на мањи број, најчешће устаљених и окамењених примера. За разлику од овога глаголског времена, употреба аориста је и у народним говорима врло честа и обична. За централношумадијски говор Реметић каже да је ту облик аориста, нарочито у приповедању „сасвим обичан и жив“. Мада су и ту облици 3. л. једине и 1. л. множине најфреквентнији, што има објашњење у суштини саме поруке и говорниковог односа према њој.

II

Десанка Максимовић, као што се зна, писала је и поезију, она је преваходно песник, али и прозу. Ако бисмо сада хтели одговорити на питање: по чему се њена поезија разликује од њене прозе?, чини ми се најсрећнији одговор би био у речима Виславе Шимборске, која, на такво питање, одговара: „Мањим бројем употребљених речи“¹⁹. Чињеница је, наиме, да су и поетски и прозни текстови Десанке Максимовић интересантни за испитиваче њеног језика. Тачно је, уз то, да је њена проза, мада обимом мања, лексички богатија и граматички слободнија, па, према томе, и интересантнија.

Десанка Максимовић нуди нам у својој писаној речи потврда за сва претеритална времена. Истина, не у подједнакој мери, али, а то је битно, ту налазимо и аориста, и имперфекта, и перфекта, и плусквамперфекта. Наравно, ја овде нећу давати целокупну грађу. Ја ћу указати само на неке примере ради потврде присутности тих облика у њеној писаној речи, не претендујући при томе на исцрпност.

а) Аорисџ

Аорист је често у употреби у делима Десанке Максимовић. Илустрације ради ја ћу овде навести само неке од тих примера. Као прво навешћу једну строфу из песме *Покошена ливада* у којој се облици аориста употребљавају у индикативном значењу, ул.:

— Јутрос *дођоше* неки | дивови као храшће | у домовину трава | и мртво *јаде* безброј | љупких, шарених глава | и безброј нежних тела | *зденуше* у плашће —.

¹⁸ Слободан Реметић, Говори централне Шумадије, СДЗБ. XXXI, Београд 1985, стр. 315–316.

¹⁹ Вислава Шимборска, Наивна питања, АБЦ графика д.д., Београд 1996, стр. 5.

Пред нама се овде глаголске радње нижу једна за другом. Ми смо, посредством песника, учесници процеса који се обавља на једној ливади и све то као да гледамо властитим очима.

У песми *Речи*, која је дата, безмало, само у облицима аориста, имамо и ове стихове:

— Нас двоје на земљи *заволесмо* речи | од њих је била наша љубав
здана | њихова кобна моћ *знаде* да спречи | сан наше ноћи радост
нашег дана —.

Ту још имамо:

— Ми *веровасмо* да имамо права | поради речи да зборимо лажи |
мишљасмо да Онај због кога ниче трава | и звезда на небу, од свих
блажи | нама све прашта.

Речи ради он *знаде* нежно да ме пресреће... речи ради ја *бејах* узрок
наше несреће | те *ћроћоше* вечери тешке као мутни вали | Само кроз
звук *бејах* у сну његовом гост | звуци његово срце преда ме *ћросуше*
| реч *беше* једини трошни мост | између душе нам и душе.

Чудна коб *беше се* тако над нама стекла | ближи *бесмо* једно другом
од свег света | а између нас увек је песма текла | као река између два
пољска цвета —.

Цео процес глаголске радње овде се даје у једном времену које није одређено. То може бити свако време и у њему се могу низати наша осећања. Ту је јасно да су облици: *заволесмо*, *знаде*, *веровасмо*, *ћроћоше*, *ћросуше*, *бесмо* — облици аориста. И сви имају карактер свршености, у питању су глаголи перфективног вида. Истина, облици *беше* и *бесмо*, од глагола *биџи*, могли би се сматрати и као облици имперфекта, исто онако као и облици: *бејах*, *мишљасмо*. Морфолошки, то су облици имперфекта. Семантички, пак, они овде врше службу аориста. Песникиња нам нуди глаголске радње које су се десиле у прошлости и које су биле краткотрајне. Управо, песникиња нам их нуди као процесе без жеље да нам их приказује као временски низ, као нешто што је имало своје трајање, али то није битно. Битно је да се то десило и да нам то она исказује обликом прошлосвршеног времена, обликом аориста. Облици: *мишљасмо*, *бејах*, морфолошки су облици имперфекта, али се радња ту може схватити као радња која се у „одређеном времену у прошлости“ вршила, без истицања њеног трајања, као посебног обележја имперфекта, управо би се могло рећи да су се и те радње у прошлости извршиле, да су пратиле све друге радње које су овде исказане облицима аориста. Дакле, *мишљасмо*, *веровасмо*, као и *бејах*, временски су ограничене на трајање других радњи које су исказане обликом аориста. Истина, писана реч овде не даје и квантитативне вредности поста акценатских слогова, а у говору то може бити ознака аориста/имперфекта: *мишљасмо* = аорист, *мишљасмо* = имперфекат, односно: *вѣровасмо* : *вѣровасмо*, *бѣјах* : *бѣјах*, *бѣјасмо* : *бѣјасмо*. У сваком случају наведени примери не припадају

групи примера типа: *дођоше, знаде, заволесмо* где имамо облике аориста свршених глагола и где је њихова релативна вредност аориста несумњива.²⁰

Ево још једнога примера за употребу аориста у релативу. У питању је песма: *Једна смрт*:

— *Заволе* зумбул лепи | јуче кад зора *свану* | и сунце *љољуби* цвеће,
шуме и пољану | и на њој росну траву | љубичицу плаву *заволе*
зумбул лепи — (Песме, 1924, 10).

У истој песми имамо и: У истом жбуну *беху* | и кад вече *идаде* | он јој на свежа уста пољубац први *даде* | на чедна, росна уста | *ћуишаше* шума густа | У истом жбуну *беху* |.

И ови примери нуде могућности за различита тумачења. Примери: *заволе, свану, љољуби, идаде, даде* су аористи у својој релативној употреби. Примери: *беху, ћуишаше* су облици имперфекта које нам нуде и граматике нашега језика²¹. Значењска компонента њихова, међутим, у одређеним контекстима може бити и аористна, тј. могу се ти облици уврстити међу облике аориста имперфективних глагола.

Из прозног текста Десанке Максимовић навешћу два краћа одломка са облицима аориста:

— И тако, у слушању, седи чобанин *засја*; дрвеће се *сави* до самог гла, можда се и њему *иридрема*; птице мало *јослушаше* па и оне, једна по једна, *одоше*; и бубе се такође *разишоше*; јер их као лептира *ујлаши* прича старог камена — (Писма из шуме, 27);

— Ојха *ојаз*и како гуштерак рубинске боје *склизну* низ лист Гавине ноге...

Ојха *се сеји* једног топлог дана из своје младости ... Она *ириђе* девојчици, *ириви* је неспретно, са тугом уза се, затим јој косе *сави* и *јодизже* над чело као круну — (Прадевојчица, 60–61).

Наравно, ово су све потврде за употребу аориста у релативном значењу. И, коначно, таквих потврда је највише у оваквим текстовима наше песникиње.

Навешћу још неколико примера са обликом аориста: Близина пролећа душу ми *оји* | *оји*, па жудно *удисах* зрак | С нежношћу *гледах* стопа ти траг | ...и *знадох*, да ћеш бити ми драг (Предосећање, Песме, 1924); Тада наједном болно над пољем | *задрхша* песма тешка од страсти (Пауку, Песме, 1924, 62); *удисах* зрак (Песме, СКЗ, 1966, 22), с нежношћу *гледах*, и *знадох*, *јознадох* *шек* (исто, 22); *заволех* мирис скривен, ја *заволех* сенке у нечијем гласу (исто, 27); *расуше се* косе (исто, 28), Ал врели зрак на поља *идаде* родна... па *исти* росу младу, *исти* до дна |

²⁰ Ж. Станојчић, Лазаревић, II, 44–45, и напомене уз текст.

²¹ Станојчић, исто, 66 и даље.

и све што беше *јосѣа* намах ништа... што сунчани је зрак са класа *оѣе* (исто, 34).

Свакако, оваквих примера из целокупне писане речи Десанке Максимовић, могло би се навести знатно више. Али то, за наше потребе овде, није нужно. Битна је констатација да је облик аориста често у употреби. Његова употреба може бити разнолика. И, што је, такође, вредно истаћи, ту имамо, углавном, облике аориста од свршених глагола, глагола перфективног вида, што је, опет, у складу са мишљењем које налазимо у нашим језичким нормативима²².

А ако би се и могло, у неким случајевима, двоумити да ли имамо пред собом облик аориста имперф. глагола или, пак, облик имперфекта, као што су раније разматрани примери *мишљасмо*, *беху*, *веровасмо*, или, пак: *гледах*, поготово тамо где и облик аориста и облик имперфекта имају исти гласовни склоп, разлика се може огледати у њиховој квантитативној компоненти (уп.: *гледах* и *гледах*), наше опредељење зависиће од тога како ми схватамо пишчеву реч. То јест, другачије речено, да ли у стиху: *С нежношћу гледах сѣоја њи њраг*, видимо дужи процес глаголске радње или, пак, ту имамо само један њен тренутак који прати и облик аориста: *знадох* (и *знадох* да ћеш бити ми драг). Наиме, овде је битно наше опредељење за који временски период ми вежемо песничке спознаје и какве временске одреднице прате њене поруке. Ако су у питању тренуци, онда облик *гледах* је облик аориста; ако су, пак, у питању дужи временски периоди, то јест, ако се радња глагола *гледаѣи* временски не ограничава само на један тренутак, онда је у питању облик имперфекта. Наравно, тада и облик аориста глагола *знаѣи* (*знадох*), може да се веже за све те моменте, за цео процес трајања глагола *гледаѣи*, за цело време гледања, то јест: *докле год сам ѣе гледала, ја сам знала*. Отуда *гледах*, и *знадох* нису временски синхронизовани, насупрот оном првом случају када и *гледах* и *знадох* означавају одређени временски тренутак, што карактерише облике аориста.

Када је у питању однос доживљеног и недоживљеног који се исказује облицима аориста, примери које нам нуди писана реч Десанке Максимовић потврђују мишљење да ту није, увек, лако дати прецизан одговор. Управо, како констатује М. Стевановић „У књижевном језику, тачније речено — у језику уметничке књижевности мање више се све што се излаже у виду нечега што се десило сматра доживљеним“, односно: „да употребу аориста може условити и сама одређеност тренутка у прошлости за који се везује тим обликом означена свршеност, односно извршеност радње“²³. Несумњиво, доживљеност, песничку, радњи казаних аористом имамо у примерима као:

²² М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик*, II, Београд 1969, 609 и даље.

²³ М. Стевановић, исто, стр. 624–625.

- С нежношћу *гледах* стопа ти траг... и *знадох*, да ћеш бити ми драг
— (Предосећање, Песме, 1924, 7), или:

Давно се нисам уз планину пела | *одох* да тражим звонко срце њено
| и кремен који муње сву ноћ *креса*... *йадох* вам јутрос рано на
огњиште (На планини, Песме, 1966, 113).

Те, и такве, доживљености, свакако, немамо у примерима као:

- *Заволе* зумбул лепи | јуче, кад зора *свану* | и сунце *йољуби* цвеће...
— (Песме, 1924, 10), или:

— Долина му глас *не одврати*, али у грудима девојчице Буков глас
одјекну неколико пута као усред планине... *йозва* он ојађен... (Пра-
девојчица, 34).

У свим овим примерима песникиња је могла да употреби облике перфекта. Семантички би било исто, или, скоро исто, али не и стилистички. Овде су облици аориста, мада се они почесто смењују са облицима перфекта, у истом тексту, унели више експресивности, више поетичности. А то је за песнички исказ било пресудно.

б) *Перфектај*

Перфекат се данас, почесто, јавља у служби других прошлих времена, како од глагола свршеног, тако и несвршеног вида. Мада у делима Десанке Максимовић налазимо сва четири претеритална времена, перфекат је и ту најчешће у употреби. И у свим својим синтаксичким вредностима, тј. и у индикативној, и у релативној служби. Ја ћу овде указати само на понеки пример за та значења.

а) *Индикативне вредности перфекта*

Ако је основна одлика индикативног значења перфекта однос према времену говорења, тј. ако је за индикативну вредност перфекта „битно да између времена говора и радње у перфекту не сме бити никаквог момента (означеног или претпостављеног) у коме се констатује да се перфектом означена радња пре њега вршила или извршила“ (М. Стевановић), онда индикативна значења перфекта имају примери који следе:

— *Било је* то у некој земљи сељака | на брдовитом Балкану | *умрла*
је мученичком смрћу | чета ћака | у једном дану.

Исте су године | сви били рођени | исто су им *йекли* школски дани
| на исте свечаности су вођени | од истих болести сви пелцовани | и
сви *умрли* у истом дану...

А педесет и пет минута | пре смртног трена | *седела је* у ћачкој клупи
| чета малена | и исте задатке тешке | *решавала*: колико може | путник
ако иде пешке... | и тако редом | Мисли су им *биле* пуне | истих бројки
| и по свескама у школској торби | бесмислених *лежало* безброј |
петица и двојки | Прегршти истих снова | и истих тајни | родољуби-

вих и љубавних | *стијскали* су у дну цепова | И *чинио се* сваком | да
ће дуго | да ће врло дуго | трчати испод свода плава | док све задатке
на свету | не посвршава...

Дечака редови цели | *узели се* за руке | и са школског задњег часа |
на стрељање *пошли* мирно | као да смрт није ништа | Другова редови
цели | истог часа *се узнели* | до вечног боравишта.

Истина, сам почетак ове песме: *Било је то...*, могао би се схватити као да имамо пред собом класичан пример перфекта у релативу, као: *Био једном један цар*.²⁴ Али, није тако. Ако је за одређивање индикативног значења овога гл. облика битно да „између говора и радње у перфекту не сме бити никаквог момента (означеног или претпостављеног) у коме се констатује да се перфектом означена радња пре њега вршила или извршила“²⁵, онда је цела *Крвава бајка* наше песникиње дата у индикативу. Песникиња нам, наиме, поетским језиком саопштава једну тужну страницу наше скорашње историје. Нама су познате и чињенице које су претходиле настанку ове песме²⁶. Све радње, које су дате у облику перфекта, посматране су као из момента говора, без другог временског посредника и све је то дато као песнички доживљај. Истина, песникиња није присуствовала тој „крвавој бајци“ (уп. „Мислим да је за песму боље што за време крагујевачке трагедије нисам била тамо, што сам све видела само очима срца и маште...“), али она нам је све то понудила као нешто што се дешавало пред њом, што је она то доживљавала као „крваву бајку“.

У целој песми имамо ове облике перфекта од глагола несвршеног вида: *су шекли, седела је, решавала, лежала*. Од глагола *чинити*: *чинио се* имамо облик перфекта, али је његово значење „изгледало је“.

Индикативна значења имамо и у песми *Змија*:

— Испод сухога откоса | *измилела* змија... Усамљен шум *се зайлео* | у
траву | Она слуша | у зрак будно | *дигла* главу... Ту су јој *убили* мајку...

Радње се дају као песнички доживљај који претходи настанку песме.

Сасвим другачији однос имамо у песмама као *Зелени сумрак* — Око мене некад *је морао* | зелени сумрак бити | и мирисати смрека | и као да је јастреб или орао | *сјушишао се* у моју близину... И можда *је* голубица мека | једно јутро мртва *осванула* | на мом зеленом длану |

²⁴ М. Стевановић, Савремени српскохрватски језик, II, стр. 582. За облике типа: *Био један цар...*, које понеки граматичар сврстава у категорију релатива, исп. на стр. 597–598. Према мишљењу проф. Стевановића и примери тога типа не значе „синтаксички ништа друго“ него праву прошлост, и ту је „индикативно употребљен“ овај глаголски облик.

²⁵ Исто, стр. 592.

²⁶ в. код мене: Из живота наших речи, Просвета, Београд 1996, стр. 304–305.

Звезде су гледале у мој дом | и месечину *йио* | с воденог цвећа
јелен... —.

Радње дате у овој песми могле су се дешавати „некад“, а управо та временска одредница, тај временски прилог, искључује моменат говора и целом низу ових радњи даје неки други временски моменат као полазну тачку према којој се одмерава време њихових остварења.

Таква значења имамо и у песми *Поноћ*:

— И одједном чудно се нешто *догодило* | као реч чаробна нека да *се рекла* | *оживела* је на зиду слика | и река широко *йоййекла* | и кишом у њу *йоувирали* | листови *йоумирали*...

Оваквих примера писана реч Десанке Максимовић нуди у изобиљу. Мада она зна и за остала претеритална времена, ипак је и код ње перфекат најчешће у употреби. То нам лепо показује њен роман *Прадевојчица* који је сав прожет облицима овога глаголског времена, уп.:

— Насеље Белих пећина, где је пре тридесетак хиљада година *живела* Прадевојчица, било је познато међу ловцима тога доба. *Налазило се* покрај реке, на обронку кречњачких стена, више којих *се дизала* висока планина. Стене *су обиловале* пећинама... —

и тако је дата радња целог романа. Писац нас овде враћа у то далеко доба када се човек почео осамостаљивати као посебна врста живих створења на Земљи и, природно, писац нам то нуди у прошлом времену.

Писана реч Десанке Максимовић нуди потврда и за употребу облика перфекта у свевременској служби, тј. облика перфекта са квалификативним значењем. Такви су примери:

— *Заволела сам* га. Вечером сваким *одлазила сам* у ливаде и у сваку цветну круну *сиушијала* нежним шапатам његово име, и потом га ујутру, намирисано и росно, редом пољупцима *вадила*.

Волела сам га. Вечером сваким *осћаваљала сам* у његовој души јата нежних, тек рођених шапата; и затим их свако јутро, пуне његове душе, с његових усана *йримала*. — (Изабране песме, БГЗ, 1972, 56).

Као и:

— Дечаци и девојчице на Белим пећинама *волели су* да се забављају са мајмунима. Играти се с њима *било је* још занимљивије него играти се међу собом. Мајмуни *су умели* да до земље спусте гране дрвета на коме *су се њихали*...*умели су* да се гађају шишаркама — (Прадевојчица, 24).

Песникиња нам овим облицима перфекта описује једно стање, везано за њу лично, или некога другог из њенога ономастикона, које није својим трајањем ограничено на један одређени временски период. Те радње су се или дешавале, или су се могле дешавати у различитим временима и неодређен број пута. Управо, оне су, као такве, имале обележје свевремености. Још раније је констатовано да перфекти оваквих синтак-

сичких вредности, тј. квалификативни перфекти, долазе само од глагола несвршеног вида.²⁷ И то је разумљиво. Иза констатације: *заволела сам га*, то јест, иза остварења радње глагола *завољети*, глагола свршеног вида, јавља се љубав, као обележје таквога стања, а иза тога су следиле радње других глагола исказане перфектом којим се исказивао и процес трајања њиховог: *одлазила сам, ступила сам се, вољели су*. Наравно, у свим оваквим примерима битна је констатација да су радње исказане облицима перфекта вршене и да се могу вршити у било које време. Том својом семантичком компонентом они добијају општевременско обележје.

Таква семантичка обележја имамо и у примерима:

— Ни моји преци, ни сељаци мога завичаја | издајници нису били |
Стизали су на време где правда чека | где је домовина звала—

Ту имамо квалификатив који се односи на људе песникињиног завичаја. И та квалификација вреди за сва времена, и за све нараштаје, према њеном схватању.

У вези са употребом облика перфекта у свом правом, индикативном значењу, и наши примери показују да се уз пуне облике овога гл. времена: радни придев уз облик помоћног глагола, у индикативној служби, јављају и облици крњег перфекта, уп.: и сви *умрли* у истом дану, и исте задатке тешке *решавали* или — *Ишао* путник *ишао, ишао...* Је ли то на тужнокосу врбу *наишао...*“ (Песме, 1966, 134). У свим оваквим примерима битно је да између говора и времена вршења радње глагола који се употребљава нема неког другог временског посредника, тј., битно је да се радња крњег перфекта непосредно веже за време говора. Управо у томе, у постојању или непостојању неког другог времена осим времена говорења, и имамо разлику у примерима типа: *Био једном један цар* и: *Био један цар* — Примери прве врсте, са постојећом временском одредницом, прилошком речју *једном*, и примери друге врсте без такве одреднице, садрже разлику у индикативној (*Био један цар*) и релативној служби (*Био једном један цар*). Ти граматички односи налазе се и у песми *Крвава бајка*, тј. све радње које су исказане обликом перфекта у овој песми дају нам се као непосредни доживљаји и као такви имају индикативно обележје.

Облици перфекта пасива, такође, јављају се у писаној речи Десанке Максимовић. А, да се и тога подсетимо, пасив се „добива када се место радног (уколико су у питању сложени облици...) узме трпни придев“²⁸. Према томе, облик пасива перфекта имамо у примерима као:

— заједно су *вођени* | од истих болести *сви њелцовани* (Песме, 1966, 85); Из хрasta под којим је спавао | *садељан му је ковчег прости*

²⁷ Исп. о томе код М. Стевановића, *Савремени српскохрв. језик*, II, 597–600, као и наведену литературу.

²⁸ М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик*, Београд 1964, стр. 366.

(исто, 46), све је сјаљено (исто, 72), ја сам рођена (исто, 73); Рођена сам да живим за другог (Звездана светковина, 128), Доста је живота. Познај ми је као родно село (исто, 205); У њој је суђено онима који се огреше о правила лова — (Прадевојчица, 7), Врачеве речи су... дочекане клицањем... (исто, 122), Моја земља је... одувек комадана (Песме, 1966, 79); Омладини испод три дана забрањено (Писма из шуме, 239), Сањала сам како сам зајворена — (исто, 347).

На основу моје грађе могло би се закључити да облици овога типа нису тако чести у писаној речи Десанке Максимовић. У сваком случају на њих ређе наилазимо него на облике пасива плусквамперфекта (в. ниже).

в) *Имперфекат*

У говорима Шумадије, па и Бранковине, како је већ показано, употреба имперфекта се свела на врло мали број облика. Углавном се наилази на облик 3. л. синг. глагола *бићи*: *бијаше* и *беше*. Иначе, данас би се могло констатовати да се употреба овога гл. облика везала, претежно, за ијекавска говорна подручја зетскога и источнохерцеговачког говорног типа. Чини се да се за ту појаву разлози могу наћи у темпу живота у овим крајевима и својеврсној повезаности између тога начина живота и радњи исказаних имперфектом. Брзи темпо живота изискује и бржи темпо говора. Није без разлога, да и на то укажем, што су класични дуги акценти и класичне дужине очувани управо у таквим пределима штокавског наречја. У свим другим зонама штокавске територије или су дужине скраћене, или су акценти, заједно са дужинама, доживели извесне редукције квантитативног карактера. И то је све схватљиво. Ново време и нови темпо живота изискују и бржи темпо говора. Наравно, за све ово била би потребна експериментална мерења, али, и на основу постојеће грађе, такви се закључци намећу. Према томе, сасвим је разумљиво што ни шумадијска зона, као ни друге из ове средине, не зна за имперфекат као облик који чини саставни део глаголске системе. А ако се своди на облике *бејаше*, *беше*, ев. *бијаше*, и у овим крајевима, то је више под утицајем старине. Посебно народне поезије. Да то није особина само нашега времена, показује језик Проте Матије Ненадовића. Јован Јерковић, да то и поновим, за Протин језик констатује исто стање. Ту налазимо: *бѣше*, *беляше*, *бияше* (исто, 33). То значи да је талас губљења овога гл. облика захватио шумадијске говоре још знатно раније и да се његова употреба у првој половини прошлога века сводила на мањи број потврда. За све ово налазимо потврда и у централнохерцеговачком говорном типу.

Писана реч Десанке Максимовић овде не иде заједно са говором њеног ужег и ширег завичаја. Њена писана реч, како она поетског карактера, тако и прозног, зна за овај облик. Истина, с обзиром на квантитет овога дела, на број делā које је објавила наша песникиња, и број употребљених облика имперфекта, долази се до закључка да ни њој овај гл. облик није био одвећ обичан. Није му, наиме, осећала све синтаксичке вредности,

а и оно што је уносила у своју писану реч, више је под утицајем литературе, струке, него на основу властитог језичког осећања.

Облици имперфекта јављају се у поезији Десанке Максимовић:

— *Чињаше* ми се већ давно знан; *С* нежношћу *гледах* стопа ти траг (Песме, 1924, 7), *Ћутиаше* шума густа (исто, 10), Као да јуче *бејаш* млад | *Ја* *мишљах*... | А скоро кроз плач *ишћаше* мала | у исти неба *гледаху* кут (исто, 55), што брегом нашим | *йеваше* он по вечер целу — (исто, 61).

Интересантно је да у прозним текстовима, који се налазе у овој збирци песама, нема имперфекта. Ту се јавља перфекат и тамо где би се, семантички, могао очекивати имперфекат. И то би говорило да је у поезији употреба имперфекта више нужда, потреба стиха, него потреба изазвана семантичким разлозима.

У збирци песама из 1972 (БГЗ) налазимо ове облике имперфекта:

— како смели *беху*, због мене *мишљаше* (стр. 25), далеки дани који ми *беху*... на земљи род (15), *чињаше* ми се, лебде њена перја; *мишљах*: Бог је с неба пушта... (33), Давног пролећа у сутон *сањах* (исто), жудно *удисаху* сласт осунчаног зрака (исто, 79), а ја му *бејаш* бол и светиња — (исто, 82).

Из збирке: *Звездана свейковина* наводим ове примере имперфекта:

— Ми *веровасмо* да имамо права | *мишљасмо* да Онај због кога ниче трава... | речи ради *ја* *бејаш* узрок наше несреће... | Само кроз звуке *бејаш* у сну његовом гост... | реч *беше* једини трошни мост... | Чудна коб *беше* се тако над нама стекла | *ближи бесмо* једно другом од свег света (стр. 34–35)... —

Из збирке *Песме* (1966) имам ове примере:

— *Чињаше* ми се већ давно знан (стр. 22), *С* нежношћу *гледах* стопа ти траг (23), *Блисћаше* капља росе поврх влата... И *чињаше* се пола целог света (34) што *мирисаху* на поток и смреке (177) —.

Из збирке *Небески разбој* (Београд 1991) имам ове потврде за облике имперфекта:

— Где ли *беше* наш црквени торањ...(65) Говорио је много томе слично, све попамтити *не могах* — (90).

Из збирке *Писма из шуме* (1969), углавном прозни текст, имам ове примере

— ... и *не вероваше* својим очима (331), висибоба, јагорчевина и љубичица *махаху* му са бусена (350); *ћуштаху* уплашено (352), која у чуду *гледаше* ову необичну слику (352), па *йрислушкиваше* хоће ли чути разговор (322)... и кокошке *йрелейтаху* с дрвета на дрво (322)... и *не знаћаху* шта да раде — (323) —.

У мојој грађи, из екскерпираних збирки песама и прозних текстова Десанке Максимовић, није се нашло више потврда за употребу импер-

фекта. Уочљива је чињеница да се овај облик чешће јавља у збиркама из њених ранијих стваралачких година и да се чешће јавља у песмама него у прозним текстовима. Чини ми се да се разлочи за то могу тражити у говорној реалности. Наиме, ако облик имперфекта није обичан ни у шумадијским говорима, као дијалекатској целини, ни у говору Бранковине, као делу те целине, сасвим је логично што овај облик у својој граматици није носила ни наша песникиња. А што га, ипак, налазимо у њеним песмама, и првенствено у песмама, разлоге треба тражити како у утицају Вука и народне поезије, тако и у чињеници да је Десанка Максимовић по своме животном опредељењу била професор језика и књижевности. То значи, она је знала за постојање имперфекта, знала је и где се јавља и какве су његове синтаксичке вредности. Све је то могло да утиче на њену стваралачку мисао и да, бар понекад, укључи и овај облик у своје песме.

Указујем овде и на чињеницу да се имперфекат јавља у делима Лазе К. Лазаревића. Ж. Станојчић у опису језика тога писца констатује да је ту врло „уочљив факат огромно доминантног броја примера за 3. л. сг. и 3. л. пл“ и да је тај облик „уведен у књижевност, под великим утицајем језика народних умотворина, језика Вука и Даничићева превода Библије, као и Његошева и Љубишина језика“, како је раније констатовао М. Стевановић.²⁹ Несумњиво је да су ово били извори који су утицали и на нашу песникињу и да је она овај облик укључивала у своју писану реч више под тим утицајима него под утицајем властитог језичког осећања. Потврде за то налазимо у одсуству овога облика из њених прозних текстова, где су наведени утицаји били искључени.

Наши примери показују да је Десанка Максимовић укључивала у своје текстове и облике 1. л. синг.: *гледах, бејах, мишљах, сањах*, као и 1. л. пл.: *веровасмо, мишљасмо, бесмо...*

Али, то и посебно истичем, у оволиком књижевном делу, у оволиком обиму писане речи, број потврда за употребу имперфекта је одвећ мали. И то говори да овај облик наша песникиња није носила у својој граматици, није осећала његове синтаксичке вредности и, само га је за нужду, ретко дакле, уносила у своју писану реч.

Што се тиче синтаксичких вредности имперфекта у писаној речи Десанке Максимовић, ја ћу овде навести мишљење о синтаксичким вредностима имперфекта уопште у нашем језику, како то даје М. Стевановић, који је не само много о томе писао, него и који је носио овај гл. облик у својој граматици:

— Имперфекат управо значи радњу која се у одређено време у прошлости вршила, која је трајала, дакле, напоредо с неком другом радњом, означеном било којим претериталним временом, неком прилошком

²⁹ Ж. Станојчић, Синтакса језика Лазе К. Лазаревића, II, стр. 46.

временском одредбом, или је пак, то време одређено самом говорном ситуацијом³⁰.

Оваква значења могла би се констатовати у свим примерима које налазимо у писаној речи Десанке Максимовић.

Посебно, овде, указујем на примере 3. л. пл. аориста од глагола бити: *бише*. Овде је већ указано на семантичку компоненту облика *беше* и *бесмо* који морфолошки припадају имперфекту, тј. у питању су, са граматичке тачке гледишта, облици имперфекта³¹, а чија значења, у одређеном контексту, могу да се схвате и као облици аориста. Такви закључци могу се, понекад, донети и за облик *бише*. Морфонолошки, зна се, то је облик аориста. У контексту, међутим, његово значење је врло блиско и значењу имперфекта. Такви су примери: — и кад се дана који некад *бише* — (Песме, 1924, 17) — очи кад његове први пут моје *бише* — (исто, 52) — А ја ти никад не реко' | шта мени *бише* | твоје топле приче (исто, 57), биљке којих нема више | звери које давно *бише* — (Писма из шуме, 26). Сви наведени примери семантички се могу схватати и као облици имперфекта. А њихова морфолошка замена тим обликом (*бејаху*) или обликом перфекта (*били су*), ништа не би мењала семантичку поруку. Што је песникиња овде управо узела овај облик, облик *бише*, најпресуднија је била песничка рима, уп. *бише: више* (Песме, 17, 52, 57, Писма, 26). Према томе, употреба облика *бише* у свим наведеним примерима више је дошла као жеља за успостављањем риме, са *више*, него за исказивањем процеса гл. радње. Наиме, према целом контексту, радње које се исказују у датим сегментима песникињине речи, више би упућивале на дужи процес и ту би сасвим лепо могли да дођу и облици имперфекта и облици перфекта. Тачно је да се обликом аориста исказују „радње које су се вршиле или извршиле у прошлости, пре тренутка говора“ (Стевановић), али њихово трајање није ограничено. Ту је битан крајњи тренутак глаголске радње, не и њен процес (уп. Читавог радног века *радих* овај посао: Ево, сада, то *урадих*). Дакле, облици аориста овде истичу само крајњи тренутак трајања гл. радње. Тако се, у крајњој компоненти, могу схватити и наведени примери са обликом *бише*.

д) *Плусквамперфекат*

Плусквамперфекат се све ређе јавља у нашим народним говорима; нарочито говорима централних говорних зона. Овај облик није тако чест ни у писаној речи, посебно у језику савремених литерарних стваралаца. За шумадијску говорну зону С. Реметић констатује да овај облик није „особито чест“³². То вреди и за суседне говоре (исто). У језику Лазе

³⁰ М. Стевановић, Савремени српскохрватски језик, II, стр. 631.

³¹ М. Стевановић, Савремени српскохрватски језик, I, 364.

³² С. Реметић, исто, 333.

Лазаревића³³, Иве Андрића³⁴, Петра Кочића³⁵ овај облик је доста чест, док га у писаној речи Чеда Вуковића ретко налазимо³⁶. А да се и тога подсетимо, овај глаголски облик зна, у стандардном језику, за двојаке морфолошке облике: имперфекат глагола бити + радни придев глагола који се мења: *бејаш радио*; и перфекат глагола бити и радни придев глагола који се мења *Био сам радио*.

Писана реч Десанке Максимовић познаје овај гл. облик. И чешће га налазимо у прозним него у поетским текстовима. Потврде за то су:

а) из *йоезије*: када *сам* с тобом дражи од свих | свих дана *йрговела била* (Песме, 1972, 20), и почело опет да стари | све што *се било йодмладило* (исто, 51), Чудна коб *беше се* тако над нама *сйекла* (Звездана светковина, 35), сазвежђа одевена у светле одоре | као и ноћас *била су сйигла* рано (исто, 141), сав свет у мени *беше* на ноге *устйо* — (исто, 82).

б) из *йрозе*: Тако се једном *био занео* градећи путању (Писма из шуме, 15); До недеље *су била осйала* још два-три дана (исто, 43); А ноћ *се* у тај час *била сйусйила* страшна (исто 49); да су јој ветрови *били ойтели* балоне (исто, 84), како их *је била она...* *йослала* (исто, 84); Једне године *била се зима* много *одужила* (исто, 90); јер је већ *био малаксао* од глади и лутања (исто, 99); *Осйало* му је било само још три њих да нађе (исто, 102); кад су трчуљци *били наручили* хлеб (исто, 259); *било је йрошло* два и по часа (исто, 260), његов друг *је...* *био научио* напамет све (исто, 261–262); који *су били изнемогли* (исто, 267); на неке *је било йало* лишће... који се већ *био мало ойоравио* од онога пораза (исто, 284); И до ње *је био дойро* глас о Кратковечној (исто, 287); уп. и: *беху се йосакривали* — (324)...

Из романа *Прадевојчица* навешћу само неколико примера:

— која је једном *била йоморила* цео свет (стр. 5), човек који *је био йронашао* много лековито биље (исто, 8), она *није била науријала* ирваса; од кога *је Гава била найравила* себи огртач (исто, 22); Сликара *се већ био вратио* у свој камени атеље (23); птице *су биле узлејеле* на горње гране (25), којима *је дрвеће крај понора било обрасло* (34); *Био је сувише казао* за свој узраст (37), јер *је био йочео* неки нови цртеж (40), него *је неки овећи камен већ био зрео* да падне са планине као плод са дрвета (42)...

Наша песникиња нуди нам и облика плусквамперфекта пасива. То су примери као:

³³ Ж. Станојчић, Лазаревић, II, 30–36.

³⁴ Ж. Станојчић, Андрић, 201–208.

³⁵ М. Шипка, Кочић, 179–180.

³⁶ З. Радуловић, Вуковић, 125–126.

Пепелом била ми је *иссуша* рука (Песме, 26), *Је ли било* негде *суђено* и неизбежно да тебе волим (исто, 29), *Били су благословени* све часови (59); *Исте су* године | сви *били рођени* — (Песме, 1966, 85);

односно: *били су разайети* кожом покривени шатори (Прадевојчица, 5); *Био је* слично *уважаван* и његов Мртви брат (исто, 6); *Оружје и оруђе било је* *иу сређено* (исто, 10), неколико лептира *је било* брзо *ухваћено* (исто, 20) *толико је била очарана* својим проналаском — (исто, 21), где *је већ било припремљено* сало дивљачи (исто, 41), *биле су* и очи мајмунове *уришане* (стр. 48), *кад су* и она *била расиргнућа* канцама звери (стр. 56), као да *је била расиољућена* (исто, 63).

Потврда за облике плусквамперфекта, како активна, тако и пасивна, нуди овај роман Десанке Максимовић у доста великом броју. То је и схватљиво, с обзиром на то где се смешта радња, а то је било „пре тридесетак хиљада година“ (стр. 5) и тај временски период, ако се посматра из данашњег времена, изискује радње исказане обликом плусквамперфекта.

Наведени примери, а они никако не претендују за свеобухватност, упућују на закључак да је наша песникиња носила у својој граматици двојаке облике овога глаголског времена: *било се подмладило* и *беше се стекла*. За нас, овде, није битно да ли су ти облици, и у таквим морфолошким ликовима, били стварно саставни део граматике Десанке Максимовић. Чињеница је да нам њена писана реч потврђује оба морфолошка лика овога гл. времена. И још једно. Наши примери потврђују да и писана реч Десанке Максимовић зна за облике овога времена од глагола свршеног вида. У мојој грађи се није нашла ни једна потврда овога гл. облика од глагола несвршеног вида. Када је у питању пасив овога гл. времена, ту су присутни облици и од глагола несвршеног вида: *је ли било суђено*, *био је уважаван*, али и ту преовлађују облици глагола свршеног вида.

На крају разматрања проблематике везане за употребу претериталних времена у писаној речи Десанке Максимовић могло би се рећи да нам њена реч нуди облике свих тих времена. Истина, не у подједнаком броју, али, чињеница је, ту налазимо сва четири облика. Друго је питање, колико је она у своме идиолекту носила те облике, колико је у свакодневном говору посезала за употребом и имперфекта и плусквамперфекта. Ако се полази од стања које нам нуде савремени говори Шумедије, сигурно је да наша песникиња није ту била веран представник свога дијалекта; сигурно је, уз то, да је на њу имала утицаја школа и књига. С обзиром на њен животни позив, просветна струка, уз то језик и књижевност, све је то и разумљиво и схватљиво.

Посебан је проблем како објашњавати неке од наведених примера. Постоје стандардна објашњења. Постоје велика неслагања у тумачењу вредности појединих гл. облика. Ово нарочито вреди за синтаксичка тумачења облика имперфекта. Ја у сва та тумачења овде нисам ни желео, ни хтео да улазим. Моја је намера била да само понудим нешто од грађе

коју нам нуди, за све те облике, писана реч Десанке Максимовић. Када неко буде приступао детаљнијем разматрању ове проблематике у писаној речи Десанке Максимовић, имаће могућности да разматра и ту проблематику. Великих открића и новина неће бити. Писана реч наше пеникиње не одступа, много, од наших језичких норматива. Ово, прво, због тога што је она рођена и одрасла у крају који чини ужу основицу нашега језичког стандарда екавског изговора; друго, због тога што је она прошла филолошку школу засновану на вуковском језичком обрасту, дакле, школу наше класичне вуковске граматике. Све то, на извештан начин, налази одраза и у њеној писаној речи, па и у употреби претериталних времена.

Резюме

Асим Пецо

УПОТРЕБЛЕНИЕ ПРЕТЕРИТАЛЬНЫХ ВРЕМЕН В ПИСЬМЕННОЙ РЕЧИ ДЕСАНКИ МАКСИМОВИЧ

В работе дается общий взгляд на употребление претеритальных времен в письменной речи Десанки Максимович. Как известно, Десанка Максимович родом из Бранковины (Шумадия), в говорах которой имперфект и плюсквамперфект не существуют, или являются очень редко. В письменной речи Десанки Максимович, между тем, встречаются и формы данных глагольных времен; это объясняется влиянием языка Вука, с одной стороны, и профессией нашей поэтессы, преподавателя языка и литературы, с другой.